

Karol Dąbrowski, Tomasz Dąbrowski

Uwagi o spółdzielczości niemieckiej w I połowie XXI wieku

Rocznik Samorządowy 3, 26-43

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Karol Dąbrowski, Public Administration & Local Government Research Network
Tomasz Dąbrowski, Wyższa Szkoła Biznesu im. bp. Jana Chrapka w Radomiu

Uwagi o spółdzielczości niemieckiej w I połowie XXI wieku

Remarks about the German Cooperatives in the First Half of the 21st Century

tekst przesłany do redakcji 16 września 2013 roku, zrecenzowany 14 lipca 2014 r., zaakceptowany do druku 22 września 2014 r.

Streszczenie: Niemieckie spółdzielnie działają na podstawie prawa spółdzielczego w wersji z 2006 roku (niem. *Genossenschaftsgesetz*), którego pierwotny tekst pochodził z 1889 roku. Autorzy zebrali informacje na temat rodzajów spółdzielni państw niemieckojęzycznych wspominając o znanych także w Polsce: mieszkaniowych, produkcyjnych, rolniczych (gorzelnicy, ogrodnicy, winiarskich), rzemieślniczych, spożywców, towarowych i usługowych, zaopatrzenia i zbytu, jak i mniej typowych: medialnych, wolnych zawodów (lekarskich, aptekarskich), leśnych, wodnych i łowieckich. Na obszarze b. NRD utrzymały swoją pozycję rolnicze spółdzielnie produkcyjne. Nowością są spółdzielnie energetyczne, specjalizujące się w energii odnawialnej (biogazownie, fotowoltaika, elektrownie wiatrowe). Spółdzielnie zrzeszone są w związkach branżowych, regionalnych i federalnych. Szczególnie silną pozycję zajmuje Deutscher Genossenschafts- und Raiffeisenverband (DGRV), który jako przykładowy został opisany przez autorów.

Słowa kluczowe: prawo spółdzielcze, spółdzielczość

Summary: German cooperatives' activity is regulated by the cooperatives law of 2006 (German *Genossenschaftsgesetz*). The original text of this law was written in 1889. There are various types of cooperatives which are running their activity in Germany, such as the ones known in Poland: housing cooperatives, production cooperatives, farming cooperatives (distillery, gardening, winemakers), craft's cooperatives, food industry cooperatives, goods and services cooperatives, purchase and sales cooperatives, as well as less common, such as media cooperatives, independent professions (medical), forestry, aquatic and hunting cooperatives. Farming production cooperatives have maintained their position in the territory of the former GDR. Energetic cooperatives, specializing in renewable energy (biogas plants, photovoltaic, and wind farms) are novelty. The cooperatives are organized in regional and

federal trade associations. Deutscher Genossenschafts- und Raiffeisenverband (DGRV) occupies a particularly significant position.

Key words: cooperative law, cooperatives

1. Prawo spółdzielcze w Polsce i w Niemczech

Aktualny stan prawny polskiego prawa spółdzielczego jest wyjątkowo skomplikowany. Obecnie obowiązująca ustawa z dnia 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze¹ była już ponad czterdziestokrotnie nowelizowana, wielokrotnie też w materię ustawy ustrojowej, a również innych ustaw spółdzielczych, ingerował Trybunał Konstytucyjny, orzekając niezgodność przepisów z Konstytucją². Jak podkreślił Adam Jedliński, dodatkowo sytuacja uległa skomplikowaniu po wyodrębnieniu spółdzielczego prawa mieszkaniowego z ustawy Prawo spółdzielcze do ustawy z dnia 15 grudnia 2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych³. Nie można również pominąć faktu, iż w okresie obowiązywania ustawy Prawo spółdzielcze zostały uchwalone ustawy regulujące prawne funkcjonowanie różnych branż spółdzielczych takich jak: ustawa z dnia 7 grudnia 2000 r. o funkcjonowaniu banków spółdzielczych, ich zrzeszaniu się i bankach zrzeszających⁴, ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych⁵, ustawa z dnia 22 lipca 2006 r. o spółdzielni europejskiej⁶, ustawa z dnia 5 listopada 2009 r. o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych⁷.

Należy podkreślić, że ustawa Prawo spółdzielcze wywodzi się z okresu schyłkowego PRL. Została uchwalona w czasie trwania stanu wojennego, dostosowana do nowych realiów politycznych po 1989 roku. Jej przepisy są niedopasowane do wymogów XXI wieku, stanowią zlepek rozwiązań z czasów PRL i III RP, nierzadko nieprecyzyjnych⁸. Dlatego też konieczne jest uchwalenie nowego tekstu ustawy, dostosowanej do nowych wyzwań stojących przed spółdzielczością

¹ Dz.U. z 2003 r. Nr 188, poz. 1848, z późn. zm.

² Zob. wyrok TK z dnia 12 lutego 1991 r., K 6/90, OTK 1991, nr 1, poz. 1, wyrok TK z dnia 20 kwietnia 2005 r., K 42/02, Dz.U. z 2005 r. Nr 72, poz. 643, wyrok TK z dnia 15 lipca 2009 r., K. 64/07, Dz.U. 2007, Nr 117, poz. 988.

³ A. Jedliński, recenzja: H. Cioch, *Prawo spółdzielcze*, „Rejent” 2012, nr 3, s 175.

⁴ Dz.U. z 2000 r. Nr 119, poz. 1252, z późn. zm.

⁵ Dz.U. z 2006 r. Nr 94, poz. 651, z późn. zm.

⁶ Dz.U. z 2006 r. Nr 149, poz. 1077, z późn. zm.

⁷ Dz.U. z 2012 r. poz. 855, z późn. zm.

⁸ Por. A. Nowakowski, *Kontrola i nadzór spółdzielni przez jej członków oraz organy samorządowe*, Poznań 2012; G. Tylec, *Statut spółdzielni i jego kontrola w postępowaniu o wpis do Krajowego Rejestru Sądowego*, Warszawa 2012.

w okresie globalizacji. Prace nad nową „konstytucją” spółdzielczą w polskim parlamencie trwają nieprzerwanie od 199 r., ale są nieskuteczne, gdyż albo są wetowane przez prezydentów lub nie znajdują uznania w oczach samych parlamentarzystów. W dniu 25 stycznia 2013 roku Sejm Rzeczypospolitej Polskiej VII kadencji uchwałą powołał Komisję Nadzwyczajną do rozpatrzenia projektów ustaw z zakresu prawa spółdzielczego⁹. W świetle art. 2 powyższej uchwały do zakresu działania tej Komisji należy rozpatrywanie: poselskiego projektu ustawy o spółdzielniach (druk nr 515), poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy o spółdzielniach mieszkaniowych (druk nr 816), poselskiego projektu ustawy o spółdzielniach mieszkaniowych (druk nr 819), poselskiego projektu ustawy o działalności spółdzielni mieszkaniowych (druk nr 864), poselskiego projektu ustawy – Prawo spółdzielcze (druk nr 980), poselskiego projektu ustawy – Prawo spółdzielcze (druk nr 1005). Należy mieć nadzieję, iż prace Komisji zaowocują uchwaleniem nowej ustawy spółdzielczej będącej „drogowskazem” prawnej konstrukcji i funkcjonowania spółdzielni w Polsce.

W Niemczech działalność spółdzielni opiera się na ustawie spółdzielczej (*Genossenschaftsgesetz*) w skrócie GenG, której pierwotny tekst pochodził z dnia 1 maja 1889 roku¹⁰. Aktualny tekst jednolity został ogłoszony 16 października 2006¹¹. Zmieniono go ustawą z dnia 15 lipca 2013 roku, z mocą obowiązującą od 19 lipca. Zmiana ta weszła w życie 1 lipca 2014 roku¹². Obecnie obowiązująca wersja ustawy bazuje też na nowelizacji z dnia 25 maja 2009 roku¹³.

Szereg zmian przyniosła właśnie ustawa z 2006 roku, wymuszająca wydanie tekstu jednolitego – pierwszego od czasów powstania ustawy. Polskie projekty nieco przypominają rozwiązania niemieckie i warto o nich wspomnieć. Wówczas w przepisach GenG zmniejszono liczbę założycieli spółdzielni do trzech osób (§ 4 GenG), więc jeszcze mniej niż w obecnie w Polsce (dziesięć dla osób fizycznych zgodnie z art. 6 § 2). Przewidziano, iż celem spółdzielni może być

⁹ Dane ze strony internetowej Sejmu RP (<http://www.sejm.gov.pl>).

¹⁰ Gesetz betreffend die Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften (Reichsgesetzblatt 1889 Nr. 11, S. 55). Ustawa została ogłoszona 10 maja 1889 roku, a podpisana 1 maja przez cesarza Wilhelma II Hohenzollerna. Pierwsza pruska ustawa o spółdzielczości autorstwa Hermana Schulze-Delitzscha powstała dnia 27 marca 1867 r. Od roku 1871 po wprowadzeniu zmian i uzupełnień, zaczęto ją wprowadzać na terenie wszystkich niemieckich landów.

¹¹ BGBl. 2006 I Nr. 47, S. 2230 – Bekanntmachung der Neufassung des Genossenschaftsgesetzes Vom 16. Oktober 2006. Tekst niemieckich ustaw zaczerpnięto z: <http://www.bgbl.de/>. Pomocniczo można sięgać do: <http://dejure.org/> oraz <http://www.gesetze-im-internet.de/>.

¹² BGBl. 2013 I Nr. 38, S. 2379 – chodzi o art. 8 Gesetz zur Verkürzung des Restschuldbefreiungsverfahrens und zur Stärkung der Gläubigerrechte Vom 15. Juli 2013.

¹³ BGBl. 2009 I Nr. 27, S. 1102 – chodzi o art. 10 Gesetz zur Modernisierung des Bilanzrechts (Bilanzrechtsmodernisierungsgesetz - BilMoG) Vom 25. Mai 2009.

prowadzenie działalności społecznej albo kulturalnej (§ 1 GenG). Dopuszczono możliwość nabywania większej liczby udziałów oraz wnoszenia udziałów rzeczowych (§ 7a GenG). Poza tym spółdzielnie liczące poniżej 20 członków mogą w statucie zrezygnować z powoływania rady nadzorczej (§ 9 GenG). Jednym z celów zmian było ułatwienie zakładania małych spółdzielni i dookreślenie zasad odpowiedzialności członków za zobowiązania, likwidacji i upadłości spółdzielni. Zmiany były zgodne z postulatami doktryny¹⁴. Konkludując, jak trafnie zauważyła Marta Stepnowska-Michaluk, „spółdzielnia w Niemczech jest kupcem rejestrowym ze względu na swoją formułę prawną, jest uznana za organizację *non-profit*, służy jednak rozwijaniu działalności gospodarczej swoich członków. Jest stowarzyszeniem o charakterze gospodarczym § 22 BGB¹⁵, podlegającym przepisom prawa spółdzielczego i dlatego nie wymaga aktu nadania przez państwo zgodnie z § 22 ust. 1 BGB. Przepisy ogólne o stowarzyszeniach § 24-53 BGB mają zastosowanie subsydiarne, o ile są zgodne z przepisami prawa spółdzielczego”¹⁶.

Niemieccy autorzy często powołują się na przykład Włoch, gdzie funkcjonują przeszczepione na polski grunt spółdzielnie socjalne (*cooperative sociali*)¹⁷. W takim sensie, jak w Polsce czy we Włoszech nie są znane w Niemczech, ale można dostrzec paralele dążenia polskiego ustawodawcy do uproszczenia procedur zakładania przedsiębiorstw spółdzielczych właśnie na ich przykładzie. W Polsce spółdzielnię socjalną może założyć już pięć osób fizycznych¹⁸.

2. Rodzaje spółdzielni

Należy mieć na uwadze, iż w krajach niemieckojęzycznych występują nieco inne rodzaje spółdzielni niż w Polsce lub spółdzielnie prowadzące analogiczną działalność, ale inaczej nazywane. Trudniej jest wskazać spółdzielnie pracy czy spółdzielnie socjalne (*social cooperatives*). Mówi się natomiast o przedsiębiorstwach pracowniczych (*Mitarbeiterunternehmen*) i spółdzielniach produkcyjnych (*Produktivgenossenschaften*). Różnica między spółdzielnią pracy

14 R. Greve, N. Lämmert, *Quo vadis Genossenschaftsgesetz? – Ein Überblick über aktuelle Diskussionsvorschläge*, [in:] *Münstersche Schriften zur Kooperation*, Hrsg. T. Theurl, Bd. 52, Münster 2001, S. 10. Zob. też informacje na temat statutu spółdzielni na portalu Ministerstwa Sprawiedliwości i Spraw Europejskich landu Saksonia: http://www.justiz.sachsen.de/agl/download/regmerkblatt_genossenschaften.pdf [dostęp 08.08.2013].

15 Ustawa z dnia 18 sierpnia 1896 r. Bürgerliches Gesetzbuch, (BGB1. Nr. 1 s. 195), Niemiecki kodeks cywilny. Dalej cytowana jako BGB.

16 M. Stepnowska-Michaluk, *Likwidacja spółdzielni*, Sopot 2009, s. 57.

17 H. Glenk, *Genossenschaftsrecht. Sytematik und Praxis des Genossenschaftswesens*, München 2013, s. 28.

18 Art. 5 ust. 1 ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych (Dz.U. Nr 94, poz. 651, z późn. zm.).

a przedsiębiorstwem pracowniczym jest taka, że przedsiębiorstwem pracowniczym jest każde przedsiębiorstwo, którego udziały należą do pracowników i może być to nie tylko spółdzielnia, ale także spółka kapitałowa. Ponadto wyodrębnia się spółdzielnie mieszkaniowe (*Wohnungsbaugenossenschaften*), rolnicze (*Landwirtschafts-genossenschaften*), spóżywców (*Konsumgenossenschaften*) i usługowe (*Dienstleistungsgenossenschaften*). Działają spółdzielnie kredytowe oraz banki spółdzielcze. W Polsce nieznane są spółdzielnie medialne (*Mediengenossenschaften*), ale ostały się największe spółdzielnie wydawnicze, jak „Czytelnik”, „Książka i Wiedza” i Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza. Warto wspomnieć, iż znany niemiecki dziennik „Die Tageszeitung” jest wydawany przez spółdzielnię wydawniczą, co po części pozwala obniżyć koszty związane z podatkiem dochodowym¹⁹. Inną ciekawostką jest to, że domenami internetowymi z końcówką „de” administruje spółdzielnia DENIC²⁰. Niemieckie spółdzielnie towarowe i usługowe (*Waren- und Dienstleistungsgenossenschaften*) grupowane są w związku spółdzielni rzemieślniczych (*gewerbliche Genossenschaften*). Związki spółdzielni zrzeszają spółdzielnie różnych regionów, poziomów i branż²¹. Wśród rzemiosła znane są związki spółdzielni dekarских, tapicerskich, wędliniarsko-masarskich i piekarniczo-ciastkarskich. Bardziej rozwinięte w Niemczech niż w Polsce są spółdzielnie produkcyjno-usługowo-handlowe, w tym nawet spółdzielnie wolnych zawodów – aptekarzy i lekarzy (*Ärztegenossenschaften*). Spółdzielnie działają również w branżach transportowej i turystycznej. Rodowód spółdzielczy posiadają koncerny Edeka i Rewe, skupiające między innymi sieć sklepów detalicznych²². Długą tradycję mają spółdzielnie skupu i sprzedaży produktów

¹⁹ Na marginesie warto przypomnieć, iż znany tygodnik „Polityka” nie jest wydawany – jak się często podaje – przez spółdzielnię pracy, lecz po przekształceniu przez spółkę komandytową z udziałem spółki z o.o. Zob. <http://www.polityka.pl/opolityce> [dostęp 04.08.2013].

²⁰ R. Böhlke, *Warunki rozwoju ekonomii społecznej w Niemczech*, Warszawa 2008, s. 26.

²¹ <http://www.dgrv.de/de/genossenschaftswesen/genossenschaftsadressen.html> [dostęp 29.07.2013].

²² J. Masalski, *Funkcjonowanie przedsiębiorstw społecznych w Niemczech*, Berlin 2012, s. 1-6 (J. Masalski w dużej mierze oparł się na cytowanym wyżej opracowaniu R. Böhlke, nie unikając błędów). Autorzy nie polecają ogólnikowego, budzącego zastrzeżenia redakcyjne i stylistyczne opracowania M. Niemkiewicz, *Europejskie doświadczenia przedsiębiorczości społecznej – czynniki sukcesu i źródła problemów. Rekomendacje dla polskiego sektora ekonomii społecznej*, online: http://www.fundacja-nadzieja.org.pl/ekonomiaspoleczna/pdf/niemkiewicz_raport.pdf [dostęp 29.07.2013]. Uzupełniająco można zaś sięgnąć do tekstu: *Niemcy: stowarzyszeniowe i spółdzielcze typy przedsiębiorstw*, przeł J. Jedliński (<http://www.ekonomiaspoleczna.pl/files/ekonomiaspoleczna.pl/public/Biblioteka/2007.8.pdf>), z raportu T. Johnson, R. Spear, *Social Enterprise. An International Literature Review*, London 2006 (<http://pl.scribd.com/doc/29935417/Social-Enterprise-an-International-Literature-Review-2006>).

rolnych (zaopatrzenia i zbytu), zajmujące się skupem i sprzedażą produktów wytwarzanych przez rolników indywidualnych²³. Do spółdzielni rolniczych zalicza się między innymi spółdzielnie mleczarskie, hodowców bydła, producentów mięsa (ubojnie), owoców i warzyw, spirytusu (*Brennereigenossenschaften*) i winiarzy (*Winzergenossenschaften*). Po 2004 roku szacowano, iż około 70 % mleczarni niemieckich jest zarządzanych przez spółdzielnie mleczarskie²⁴. W Bawarii (ściślej: Górnym Palatynacie) lokalny koloryt spółdzielczości nadają wiejskie browary (*Kommunbrauhäuser*) warzące piwo „Zoigl”²⁵. Na obszarze b. NRD udało się utrzymać i efektywnie przekształcić część rolniczych spółdzielni produkcyjnych (*Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaften*), zwanych w skrócie LPG, w wydajnych producentów rolnych²⁶. Pozostałością po socjalizmie były ogrodnicze spółdzielnie produkcyjne (*gärtnerische Produktionsgenossenschaften*) oraz produkcyjne spółdzielnie rybackie (*Produktionsgenossenschaft der Binnenfischer*). Praktycznie uległy one likwidacji.

W Austrii funkcje spółek wodnych sprawują spółdzielnie wodne (*Wassergenossenschaften*), a prawo leśne niektórych niemieckich landów przewiduje istnienie spółdzielni leśnych (*Waldgenossenschaften*). Spółdzielnie łowieckie (*Jagdgenossenschaften*) odpowiadają samorządowi łowieckiemu – Polskiemu Związkowi Łowieckiemu (PZŁ)²⁷. Choć ich pozycja po kontrowersyjnym wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 26 czerwca 2012 roku została zachwiana i nasuwa porównanie do sytuacji samorządu działkowców w Polsce²⁸. W Szwajcarii zaś w przeciągu ostatnich kilkadziesiąt lat zmniejszyła się znacznie liczba spółdzielni serowarów i mleczarzy (*Käserei- und Milchgenossenschaften*).

Sytuacja ta powoduje, iż mozaika spółdzielczości na terenach niemieckich jest różnorodna i interesująca. Jej specyfiką jest silne powiązanie z lokalnymi społecznościami, wąska i wieloraka specjalizacja, kultywowanie tradycji, ciągłość międzypokoleniowa wśród rodzin spółdzielców, wytwarzanie produktów regionalnych i ekologicznych. Co prawda, wskutek zachodzących procesów ekonomicznych są one wypierane z rynku przez sieci sklepów detalicznych

²³ A. Suchoń, *Spółdzielczość rolnicza w Niemczech*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2012, nr 1, s. 247; ead. *Spółdzielnie rolnicze w Europie Zachodniej*, http://www.wir.org.pl/siewca/spoldzielnie_w_europie.htm [dostęp 08.08.2013].

²⁴ <http://de.statista.com/statistik/faktenbuch/213/a/branche-industrie-markt/lebensmittel-industrie/landwirtschafts-genossenschaft/> [dostęp 04.08.2013].

²⁵ <http://thebeervault.blogspot.com/2012/04/zoigl-w-butelce-czyli-cos-czego-nie.html> [dostęp 15.09.2013].

²⁶ A. Suchoń, *Spółdzielczość rolnicza...*, s. 244.

²⁷ Zob. stronę PZŁ: <http://www.pzlow.pl/> [dostęp 04.08.2013].

²⁸ Zob. materiały bawarskiej Spółdzielni Łowieckiej Fridolfing: <http://www.jagdgenossenschaft-fridolfing.de/index.html> [dostęp 04.08.2013].

i wielkopowierzchniowych, importerów i producentów towarów masowych. Nadal jednak pozostają istotnym graczem na niemieckim rynku towarów i usług. Mimo krytyki płynącej od części przedstawicieli nauki forma przedsiębiorstwa spółdzielczego w konfrontacji z mikroprzedsiębiorstwem albo spółką z ograniczoną odpowiedzialnością potrafi być bardziej efektywna dla członków. Plusem pozostają korzyści podatkowe, a minusem konieczność ponoszenia kosztów postępowania lustracyjnego²⁹.

Jeśli chodzi o LPG, to pozytywnie ich działalność oceniła Aneta Suchoń pisząc: „LPG prowadzą działalność rolniczą, wykorzystując coraz nowsze technologie ochrony i uprawy roślin. Poza tym starają się uwzględniać aspekty ochrony środowiska w rolnictwie. Spółdzielnie rolnicze prowadzą działalność w zakresie produkcji energii ze źródeł odnawialnych, energii wiatrowej, słonecznej i biogazu. Są inicjatorami budowy biogazowni i sieci ciepłowniczych w celu dostarczenia energii do wsi i indywidualnych odbiorców. W ten sposób przyczyniają się o ochrony klimatu. LGP uczestniczą także w tworzeniu i utrzymaniu miejsc pracy oraz szkoleniach na obszarach wiejskich. Średnio zatrudniają około 32 osoby. Wykonują one wiele prac dla społeczności, jak budowa, utrzymanie i konserwacja hoteli, placów zabaw i zabytków. Świadczą także usługi dla ludności wiejskiej i przyczyniają się do zrównoważonego rozwoju niemieckiej wsi w landach wschodnich Niemiec”³⁰.

Nowością wśród spółdzielni niemieckich są tzw. spółdzielnie energetyczne (*Energiegenossenschaften*), tj. spółdzielnie, których członkowie zrzeszają się, aby samodzielnie wytwarzać energię elektryczną i się w nią zaopatrywać. W tym celu na przykład finansują budowę elektrowni wiatrowych. Ich rozwój wiąże się także z trendem rekomunalizacji energetyki w niemieckich aglomeracjach. Polega on na przejmowaniu, po wygaśnięciu wieloletnich koncesji, sieci energetycznych z rąk koncernów energetycznych przez spółki komunalne lub lokalne przedsiębiorstwa³¹. W branży energii odnawialnej i biogazowni wskutek polityki podatkowej państwa zauważalny nawet stał się proces przekształcania spółek kapitałowych i osobowych w spółdzielnie. Wedle danych z wiosny 2013 roku istniało

²⁹ Zob. B. Bösche, *Zum Tode prüfen? Entwicklungstendenzen der genossenschaftlichen Prüfung in Deutschland*, [in:] *Wie viel Prüfung braucht der Verein – Wie viel Prüfung verträgt die Genossenschaft? Beiträge zum Symposium am 10. Juni 2005 an der Bucerius Law School, Hamburg*, Hrsg. B. Bösche, Hamburg 2005, s. 103 i nast.

³⁰ A. Suchoń, *Spółdzielczość rolnicza...*, s. 248.

³¹ <http://zielonewiadomosci.pl/tematy/miasto-2/boom-energetyki-obywatelskiej-w-niemczech/> [dostęp 29.07.2013].

około 650 tego typu spółdzielni, zrzeszających ponad 130 tysięcy osób³². Spółdzielcza biogazownia pozyskuje biomasę od zrzeszonych rolników i leśników, produkując energię w celu zasilania gospodarstw i samego zakładu³³. Niemiecki program budowy rolniczych biogazowni bywał stawiany przez polskich publicystów za wzór, kontrastując z fiaskiem planów polskiego rządu i ekonomiczną porażką polskich przedsiębiorców na tym polu. Oszacowano, iż w Polsce od 2010 roku powstało 34 biogazowni, które mogą być narażone na nierentowność, a w Niemczech zbudowano około 2 tysiące tzw. wiejskich elektrowni o łącznej mocy ponad tysiąc megawatów³⁴. Aktualne dane na temat Polski można znaleźć w Rejestrze przedsiębiorstw energetycznych zajmujących się wytwarzaniem biogazu rolniczego, prowadzonym przez Prezesa Agencji Rynku Rolnego³⁵. Biogazownia może osiągać moc 1 megawata, a założenia rządowe mówiły o budowie około 2 tysięcy elektrowni praktycznie po jednej na gminę (gmin jest prawie 2,5 tysiąca), co dawałoby łączną moc w przybliżeniu 2 tysięcy megawatów. Porównuje się dlatego koszty i zyski budowy biogazowni z energetyką atomową. Rzeczywiście, jak zauważyli publicyści, projektowana elektrownia atomowa byłaby o połowę mocniejsza, gdyż przetarg ogłoszony przez PGE przewidywał budowę elektrowni o mocy około 3 tysięcy megawatów³⁶. Dzięki polityce państwa niemieckiego, która zwiększa rentowność inwestycji energetycznych: gazowych, słonecznych i wiatrowych, działalność spółdzielcza staje się zyskowna i coraz popularniejsza³⁷.

Powstaje oczywiście pytanie, czy bez finansowego wsparcia ze strony rządu tego typu inwestycje mieściłyby się w rachunku ekonomicznym. Polscy eksperci przyznają, iż bez dotacji i dopłat z pieniędzy podatników instalacje energii odnawialnej, na obecnym etapie rozwoju cywilizacyjnego, biorąc pod uwagę uwarunkowania szczególnie technologiczne, surowcowe (koszt surowców potrzebnych do wyprodukowania instalacji oraz koszt surowca potrzebnego do wytworzenia prądu, np. biomasy) i podatkowe, są nierentowne³⁸. Zaobserwowano

³² *Energiegenossenschaften Ergebnisse der Umfrage des DGRV und seiner Mitgliedsverbände, Frühjahr 2013*, materiały prasowe DGRV – Deutscher Genossenschafts- und Raiffeisenverband e.V., <http://www.dgrv.de/> [dostęp 10.08.2013].

³³ A. Suchoń, *Spółdzielczość rolnicza...*, s. 256.

³⁴ <http://www.rynekinfrastruktury.pl/artukul/63/1/fiasco-rzadowego-programu-biogazowni.html> [dostęp 04.08.2013].

³⁵ <http://www.arr.gov.pl/> [dostęp 08.08.2013].

³⁶ <http://www.atom.edu.pl/index.php/ej-w-polsce.html> [dostęp 04.08.2013].

³⁷ H. Jedicke, *Bürger nehmen die Energiewende selbst in die Hand*, „Die Welt” 10.02.2013, <http://www.welt.de/finanzen/verbraucher/article113521606/Buerger-nehmen-die-Energiewende-selbst-in-die-Hand.html> [dostęp 04.08.2013].

³⁸ <http://gramwzielone.pl/bioenergia/5909/biogazownie-oplacialne-bez-dotacji-i-doplat> [dostęp 08.08.2013].

także, iż mimo bardzo niskiej ceny prądu na giełdzie koszt, jaki płaci konsument, jest wysoki wskutek dopłat do energii odnawialnej³⁹. Poza tym podaje się, iż wydajność (poziom wykorzystania mocy maksymalnej) elektrowni atomowej jest wyższa, emisyjność pośrednia niższa, a koszt jednego megawata energii elektrycznej niższy⁴⁰. Dodatkowo nadmierny wzrost liczby wspieranych przez rząd biogazowni doprowadził do negatywnych konsekwencji gospodarczych i ekologicznych dla rolnictwa. Wśród nich wymienia się zmniejszenie areału upraw zbóż, gdyż pola uprawne zostały zajęte pod produkcję monokultury kukurydzianej, która jest podstawowym surowcem biogazowni; wzrost kosztów dzierżawy pozostałych pastwisk; nadprodukcję związków azotowych w glebie z tzw. pofermentu – nawozu pozostającego z produkcji biogazu oraz niekontrolowany rozwój, zawartych w nim, bakterii jadu kiełbasianego. Ponadto wcale nie jest pewne, czy biogazownie przyczyniają się do zmniejszenia produkcji dwutlenku węgla, za co krytykuje się elektrownie węglowe⁴¹.

Jednak sama idea spółdzielczości znajduje na tym polu swój silny wyraz: mieszkańcy miejscowości wiejskich zbierają środki finansowe, tworzą spółdzielnię, wykupują udziały, otrzymują kredyt w miejscowym banku spółdzielczym, budują zakład, do którego dostarczają biomasę i w którym znajdują zatrudnienie, otrzymując w zamian dywidendę i energię elektryczną oraz możliwości inwestowania w lokalną infrastrukturę społeczno-kulturalną. Ponadto dywersyfikacji ulega potencjał energetyczny państwa.

3. Związki spółdzielni

Spółdzielnie w Niemczech łączą się w stowarzyszenia (*Vereinigungen*), a te w „stowarzyszenia stowarzyszeń” (*Verband der Verbände*). Ponadto istnieją związki regionalne (*Regionalverbände*), branżowe (*Fachverbände*) i centrale spółdzielcze (*Zentralgenossenschaften*). Do Deutscher Genossenschafts- und Raiffeisenverband

³⁹ *Günstiger Einkauf macht Strom für Bürger teurer*, „Die Welt” 10.02.2013, <http://www.welt.de/wirtschaft/energie/article113518132/Guenstiger-Einkauf-macht-Strom-fuer-Buerger-teurer.html> [dostęp 04.08.2013].

⁴⁰ T. Nowacki, *Wprowadzenie do prawa jądrowego*, prezentacja na konferencji „Obrót powszechny i gospodarczy – problemy prawne i rynkowe”, Wyższa Szkoła Ekonomii, Prawa i Nauk Medycznych w Kielcach, 3 października 2013 roku.

⁴¹ <http://www.chronmyklimat.pl/biogazownia/aktualnosci-biogazownia/15091>; <http://gram.wzielone.pl/bioenergia/3702/spiegel-biogazownie-to-w-niemczech-coraz-wiekszy-problem-jest-ich-za-duzo> [dostęp 08.08.2013]. Por. też materiały Polskiej Izby Gospodarczej Energii Odnawialnej (<http://www.pigeo.org.pl>) oraz prezentację E. Linczerskiego, *Krajowy Plan Działań w okresie 2011-2020. Rozwój biogazowni rolniczych w Polsce na tle osiągnięć innych krajów UE*, materiał konferencyjny, Konferencja "Biogaz i biomasa", Master-Institute, Warszawa 10-11.05.2011, online: <http://pba.org.pl> [dostęp 08.08.2013].

(DGRV) należą wszystkie związki spółdzielcze, z wyjątkiem związków spółdzielni mieszkaniowych oraz tzw. BUDG. Są to: Bundesverband der Deutschen Volksbanken und Raiffeisenbanken (BVR) – związek banków ludowych i kas raiffeisen`owskich; Deutscher Raiffeisenverband (DRV) – związek spółdzielni rolniczych i żywnościowych, w tym ogrodowych i winiarskich; Mittelstandsverbund-Zentralverband Gewerblicher Verbundgruppen (ZGV) – związek małych i średnich przedsiębiorstw handlowych, rzemieślniczych i usługowych; Zentralverband deutscher Konsumgenossenschaften (ZdK) – związek spółdzielni spóżywców⁴². Spółdzielnie mieszkaniowe należą do regionalnych związków spółdzielni mieszkaniowych, a te do Bundesverband deutscher Wohnungs- und Immobilienunternehmen (GdW)⁴³. GdW jest typowym „związkiem związków”, zrzeszającym piętnaście zrzeszeń regionalnych. Oprócz spółdzielni członkostwo posiadają w nim mieszkaniowe przedsiębiorstwa komunalne, kościelne, prywatnych inwestorów i te z udziałem landów⁴⁴. Alternatywą dla DGRV oraz dotychczasowych związków miał być BUDG: Bundesverband Unabhängiger Deutscher Genossenschafts-, Prüfungs- und Mitunternehmerverbände⁴⁵.

Warto bliżej przyjrzeć się działalności największego związku spółdzielczego – DGRV. Powstał z początkiem 1972 roku z połączenia Deutscher Raiffeisenverband (DRV) i Deutscher Genossenschaftsverband (DGV). DRV odwołuje się do tradycji Friedricha Wilhelma Raiffeisena, a DGV – Hermanna Schulze-Delitzscha. Współpraca okazała się korzystna, gdyż pozwoliła na zmniejszenie konkurencji między kasami raiffeisenowskimi a bankami ludowymi. Ponadto w lutym 1972 DGRV otrzymał uprawnienia związku rewizyjnego⁴⁶.

Wedle stanu na koniec 2012 roku do DGRV należało około tysiąc sto spółdzielni bankowo-kredytowych; prawie 2,5 tysiąca spółdzielni rolniczych; prawie 2 tysiące spółdzielni handlowych, przemysłowych i usługowych oraz 285 spółdzielni spóżywców. Z powodu prawdopodobnie podwójnej przynależności niektórych

⁴² <http://www.dgrv.de/de/genossenschaftswesen.html> [dostęp 08.08.2013].

⁴³ <http://web.gdw.de/der-gdw/verbandsstruktur/485-15-regionalverbaende> [dostęp 08.08.2013].

⁴⁴ Na ten temat np. J. Franzen, *Kommunale Wohnungsunternehmen – zwischen Rendite und sozialer Verantwortung*, "Vhw-Forum Wohneigentum" (ob. "Forum Wohnen und Stadtentwicklung") 2008 April-Mai <http://www.vhw.de/>; L. Freitag, *Unverzichtbar – Kommunale und öffentliche Wohnungsunternehmen sichern vitale Städte*, Berlin 2010, online (<http://www.vwbf.at/content/aktuell/aktivpdf/Freitag.pdf>); *Kommunale Wohnungsunternehmen – Tafelsilber oder Saatkartoffeln*, Hrsg. J. Steinert, Berlin 2007; *Kommunale und öffentliche Wohnungsunternehmen – Partner der Stadtentwicklung*, "VerbandsMagazin" 2007, Nr. 11, S. 4, <http://www.wohnungswirtschaft-aktuell.de>.

⁴⁵ <http://budg.de/>; <http://genossenschaftsgeschichte.info/genossenschaftsverbaende-in-deutschland-765> [dostęp 10.08.2013].

⁴⁶ <http://www.dgrv.de/de/ueberuns/historiedgrv.html> [dostęp 10.08.2013].

przedsiębiorstw spółdzielczych do różnych gałęzi gospodarki ogółem liczbę spółdzielni szacowano w przybliżeniu na 5 670⁴⁷. Ogólną liczbę osób legitymujących się członkostwem spółdzielni związanych z DRGV obliczano na ponad 20 milionów. W tym kontekście należy dodać, iż liczba mieszkańców Niemiec według danych Federalnego Urzędu Statystycznego (*Statistisches Bundesamt*) wynosiła na dzień 30 listopada 2012 roku 80,5 miliona osób⁴⁸. Oznaczałoby to, że do struktur spółdzielczych (pomijając spółdzielnie mieszkaniowe) należy 1/4 mieszkańców Niemiec.

DGRV Posiada formę stowarzyszenia rejestrowego (*eingetragener Verein – e.V.*). Do jego organów należą: rada związku (*Verbandsrat*), rada zarządzająca (*Verwaltungsrat*) oraz zarząd (*Vorstand*). Rada związku jest najwyższym organem DGRV, nadrzędnym wobec rady zarządzającej i zarządu. Składa się z czterdziestu członków, a każdy posiada swego zastępcę (*persönlicher Stellvertreter*). Na czele rady stoi przewodniczący, mający do pomocy dwóch zastępców⁴⁹. Rada zarządzająca nadzoruje zarząd. Składa się z dziewięciu członków w tym przewodniczącego i dwóch zastępców⁵⁰. Zarząd kieruje sprawami bieżącymi Związku i reprezentuje go na zewnątrz, może być dwuosobowy. Zwykle prezes zarządu i jego zastępca odpowiadają również za określone rodzaje działalności statutowej Związku. W 2013 roku podział obowiązków został tak przeprowadzony, że prezes zarządu trzymał pieczę nad działem rewizyjnym, sprawami podstawowymi (sprawozdawczość finansowa spółdzielni, kontrola i rewizja, doradztwo spółdzielcze) i promocją. Zastępcy powierzono zaś sprawy doradztwa prawnego, podatkowego i kontaktów międzynarodowych⁵¹.

Jak przedstawiono w oficjalnych dokumentach, DGRV jest związkiem nadrzędnym i rewizyjnym wobec szeregu zrzeszeń spółdzielczych. Zadaniem statutowym DGRV jest wspieranie rozwoju spółdzielczości na terenie Niemiec oraz prowadzenie ustawowych działań kontrolnych i rewizyjnych wobec zrzeszonych spółdzielni. Związek wypracowuje jednolite standardy sprawozdawczości finansowej i postępowań kontrolnych. Reprezentuje interesy zrzeszeń spółdzielczych na polu publicznym, szczególnie w sprawach gospodarczych, prawnych i podatkowych.

⁴⁷ <http://www.dgrv.de/de/genossenschaftswesen.html>; <http://www.dgrv.de/de/ueberuns/zahlenfakten.html> [dostęp 10.08.2013].

⁴⁸ *Statistische Wochenberichte: Bevölkerung, Soziales und Arbeit – Monatszahlen*, Wiesbaden 2013, S. 3 (<https://www.destatis.de>).

⁴⁹ <http://www.dgrv.de/de/ueberuns/verbandsrat.html> [dostęp 10.08.2013].

⁵⁰ <http://www.dgrv.de/de/ueberuns/verwaltungsrat.html> [dostęp 10.08.2013].

⁵¹ <http://www.dgrv.de/de/ueberuns/vorstand.html> [dostęp 10.08.2013].

Istotne są stosunki z rządem federalnym i władzami landów. Przygotowuje również projekty rozwiązań legislacyjnych. Prowadzi działalność naukową, publicystyczną i ekspercką. Promuje idee spółdzielczości, organizuje seminaria, konferencje i wyjazdy zagraniczne. Ważnym zadaniem jest bieżące wspieranie spółdzielni doradztwem z zakresu prawa i zarządzania przedsiębiorstwami. Związek prowadzi własne centrum szkoleniowe – Akademie Deutscher Genossenschaften, przeznaczone szczególnie dla rewizorów spółdzielczych. Utrzymuje kontakty międzynarodowe i zaznacza swoją obecność na forum Unii Europejskiej⁵².

W połowie 2013 roku za wiodące zagadnienia dla DGRV uznawano: zaangażowanie spółdzielni w energetykę odnawialną; pomoc członkom w zakresie księgowości, rachunkowości i doradztwa spółdzielczego; prowadzenie postępowań kontrolnych zgodnie z przepisami GenG; podtrzymanie relacji międzynarodowych i realizacja projektów ponadkrajowych (Bułgaria, Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra, Ukraina, Mołdawia, Rosja, Chiny, Kirgistan, Indie, Laos, Wietnam, Indonezja, Etiopia, Mozambik, RPA, Meksyk i wiele państw Ameryki Środkowej i Południowej: Honduras, Salwador, Kostaryka, Kolumbia, Ekwador, Brazylia, Boliwia, Paragwaj, Urugwaj, Chile); wsparcie dla nowozakładanych spółdzielni; zawieranie umów ramowych dających członkom określone przywileje w kontaktach gospodarczych⁵³. Tego typu umowy DGRV podpisał w szczególności z Schufa (odpowiednikiem polskiego Biura Informacji Kredytowej, gromadzącym jednocześnie dane o dłużnikach); wypożyczalniąmi aut osobowych i użytkowych; wydawnictwem C.H. Beck; czasopismami „Handelsblatt”, „Wirtschafts Woche”, „Börse Online”; operatorem pocztowym GenoPost eG (też spółdzielnią); zakładami energetycznymi; biurami podróży; sieciami telekomunikacyjnymi typu Vodafone i Telekom; jak też znaną firmą The Brink's Company, świadczącą usługi ochroniarskie, transportu pieniędzy, złota itp., zwłaszcza przewozu gotówki między bankomatami⁵⁴.

Projekty międzynarodowe są prowadzone we współpracy z federalnym Ministerstwem Współpracy Gospodarcze i Rozwoju (*Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung*) oraz Ministerstwem Żywności, Rolnictwa i Ochrony Konsumentów (*Bundesministeriums für Ernährung*,

⁵² http://www.adgonline.de/adg_online/; <http://www.dgrv.de/de/ueberuns.html> [dostęp 10.08.2013].

⁵³ Zob. stronę główną DGRV oraz podstronę „Projekte weltweit” (<http://www.dgrv.de/de/dienstleistungen/international/projekteweltweit.html>).

⁵⁴ <http://www.dgrv.de/de/dienstleistungen/rahmenvertraege.html>, <http://www.brinks.com/index.html> [dostęp 10.08.2013].

Landwirtschaft und Verbraucherschutz). Ukierunkowane są na systemy oszczędnościowo-kredytowe oraz rolne państw tzw. Południa. W krajach Ameryki Łacińskiej mają na celu wspieranie spółdzielczości kredytowej, w tym tworzenie funduszy pożyczkowych (jak w Ekwadorze); Bośni i Hercegowinie oraz Czarnogórze – spółdzielczości mleczarskiej; Turcji i RPA – mikroprzedsiębiorstw; Rosji – sieci spółdzielczości oszczędnościowo-kredytowej; Kirgistanie – stworzenie funduszu pożyczkowego dla spółdzielni rolniczych; w Etiopii – zakładania spółdzielni rolnych⁵⁵. Tym sposobem spółdzielczość niemiecka zaznacza swoją obecność w różnych miejscach globu.

4. Zakończenie

W materiałach DGRV podkreśla się, iż gospodarka jest kształtowana przez nowoczesne przedsiębiorstwa przemysłowe i usługowe, liczne małe i średnie zakłady handlowe i rzemieślnicze, jak również wydajne rolnictwo. Gwarancją konkurencyjności i gospodarczej stabilności jest dla reprezentantów spółdzielczości tradycyjna klasa średnia społeczeństwa. Wskutek postępującej globalizacji i wzrastającej koncentracji na rynkach światowych podlega ona silnemu naciskowi ekonomicznemu. Odpowiedzią przedsiębiorców na te zjawiska jest dążenie do współpracy, zaś model kooperacji, jakim jest spółdzielczość, propaguje się jako wybitnie przyszłościowy⁵⁶.

Spółdzielnia stanowi dobrowolne zrzeszenie członków, prowadzących wspólne przedsiębiorstwo o ustawowo określonym celu, jakim jest gospodarcze i zarobkowe wsparcie swoich członków. Cel ten jest osiągany w szczególności poprzez uzyskiwanie korzystniejszych warunków zakupu i sprzedaży towarów i usług, oszczędności kosztów przy wspólnym gospodarowaniu przedsiębiorstwem spółdzielczym, umożliwienie otworzenie przedsiębiorstwa osobom, które nie zdecydowałyby się na ten krok działając pojedynczo, względnie ułatwienie dostępu do rynku. Aspekt przedsiębiorczości i indywidualizmu wiąże się z zasadami spółdzielczymi: samopomocy i samorządu⁵⁷.

Spółdzielnie są w Niemczech szeroko rozpowszechnione i traktowane jako czynnik żywotny rynkowo mimo konkurencyjnej walki z korporacjami i przedsiębiorcami indywidualnymi. Praktycznie każdy rolnik jest członkiem jednej

⁵⁵ <http://www.dgrv.de/de/dienstleistungen/international/projekteweltweit.html> [dostęp 10.08.2013].

⁵⁶ <https://www.dgrv.de/> [dostęp 15.09.2013].

⁵⁷ Por. P. Zakrzewski, *Cel spółdzielni*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2005, zesz. 1, s. 49.

lub większej liczby spółdzielni. 60% rzemieślników, 75% właścicieli sklepów detalicznych, 90% piekarzy i rzeźników, jak również ponad 65% doradców podatkowych to członkowie spółdzielni. Spółdzielnie mieszkaniowe posiadają 3,2 milionów członków i gospodarują około 10% mieszkań czynszowych w Niemczech. Oblicza się, iż ogółem organizacje spółdzielcze dają ponad 600 tysiącom osób miejsce pracy i oferują w przybliżeniu 35 tysięcy stanowisk praktycznej nauki zawodu⁵⁸.

Nie zaszkodzi porównać powyższych danych do Polski. Polski ruch spółdzielczy zorganizowany jest trójstopniowo. Istnieją spółdzielnie szczebla podstawowego, spółdzielnie osób prawnych czyli związki spółdzielcze i organizacje spółdzielcze, a także Krajowa Rada Spółdzielcza. Na dzień 8 sierpnia 2014 roku czynnie działało 9 335 spółdzielni. Zrzeszały one około 8,2 miliona członków i zatrudniały ponad 42 tysiące pracowników. Wypracowywały ponad jeden procent PKB. Spółdzielnie szczebla podstawowego dzielą się na 15 branż spółdzielczych: spółdzielnie „Samopomocy Chłopskiej” – 1 170, mleczarskie – 140, ogrodniczepszczelarskie – 59, rolnicze produkcyjne – 688, kółek rolniczych – 511, socjalne – 741, grupy producenckie – 458, banki spółdzielcze – 570, PSS „Społem” – 322, mieszkaniowe – 3 717, pracy, usług i budowlane – 575, inwalidów i niewidomych – 181 „Cepelia” – 7, rzemieślnicze – 139, spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe – 57⁵⁹.

Należy podkreślić, iż w Polsce największy udział w produkcyjnej obsłudze gospodarstw rolnym posiada spółdzielczość mleczarska. Około 138 tysięcy producentów mleka jest członkami spółdzielni mleczarskich. W roku 2012 spółdzielnie te kontrolowały około 75% udziału w rynku skupu i przetwórstwa mleka w naszym kraju. Zatrudniały około 24 tysiące pracowników, a obroty wyniosły około 24 miliardów złotych⁶⁰. Wypada zaznaczyć, że banki spółdzielcze na koniec 2012 roku zrzeszały około 1,5 miliona członków i obsługiwały około 10 milionów klientów w 4 200 placówkach zatrudniały 33 tysiące pracowników. Udział banków spółdzielczych w aktywach sektora bankowego wyniósł 8,6% w roku 2012.

⁵⁸ <http://www.dgrv.de/de/genossenschaftswesen/wirtschaftsfaktor.html> [dostęp 11.08.2013].

⁵⁹ Dane uzyskane od Krajowej Rady Spółdzielczej.

⁶⁰ W. Boguta, Z. Gumkowski, M. Martynowski, A. Piechowski, *Spółdzielczość wiejska jako jedna głównych form wspólnego gospodarczego działania ludzi*, Warszawa 2014, ss. 48-49.

Bibliografia

Źródła

- Linczerski E., *Krajowy Plan Działań w okresie 2011-2020. Rozwój biogazowni rolniczych w Polsce na tle osiągnięć innych krajów UE*, materiał konferencyjny, Konferencja "Biogaz i biomasa", Master-Institute, Warszawa 10-11.05.2011, online: <http://pba.org.pl>.
- Materiały Polskiej Izby Gospodarczej Energii Odnawialnej (<http://www.pigeo.org.pl>).
- *Statistische Wochenberichte: Bevölkerung, Soziales und Arbeit – Monatszahlen*, Wiesbaden 2013 (<https://www.destatis.de>).

Literatura

- Boguta W., Gumkowski Z., Martynowski M., Piechowski A., *Spółdzielczość wiejska jako jedna głównych form wspólnego gospodarczego działania ludzi*, Warszawa 2014.
- Böhlke R., *Warunki rozwoju ekonomii społecznej w Niemczech*, Warszawa 2008.
- Bösche B., *Zum Tode prüfen? Entwicklungstendenzen der genossenschaftlichen Prüfung in Deutschland*, [in:] *Wie viel Prüfung braucht der Verein – Wie viel Prüfung verträgt die Genossenschaft? Beiträge zum Symposium am 10. Juni 2005 an der Bucerius Law School, Hamburg*, Hrsg. B. Bösche, Hamburg 2005.
- Franzen J., *Kommunale Wohnungsunternehmen – zwischen Rendite und sozialer Verantwortung*, "Vhw-Forum Wohneigentum" (ob. "Forum Wohnen und Stadtentwicklung") 2008 April-Mai <http://www.vhw.de/>.
- Freitag L., *Unverzichtbar – Kommunale und öffentliche Wohnungsunternehmen sichern vitale Städte*, Berlin 2010, online (<http://www.vwbf.at/content/aktuell/aktivpdf/Freitag.pdf>).
- Glenk H., *Genossenschaftsrecht. Sytematik und Praxis des Genossenschaftswesens*, München 2013.
- Greve R., Lämmert N., *Quo vadis Genossenschaftsgesetz? – Ein Überblick über aktuelle Diskussionsvorschläge*, [in:] *Münstersche Schriften zur Kooperation*, Hrsg. T. Theurl, Bd. 52, Münster 2001.
- *Günstiger Einkauf macht Strom für Bürger teurer*, „Die Welt” 10.02.2013, online.
- *Jedicke H., Bürger nehmen die Energiewende selbst in die Hand*, „Die Welt” 10.02.2013, online.
- Jedliński A., recenzja: H. Cioch, *Prawo spółdzielcze*, „Rejent” 2012, nr 3.
- Johnson T., Spear R., *Social Enterprise. An International Literature Review*, London 2006, online.
- *Kommunale Wohnungsunternehmen – Tafelsilber oder Saatkartoffeln*, Hrsg. J. Steinert, Berlin 2007.
- *Kommunale und öffentliche Wohnungsunternehmen – Partner der Stadtentwicklung*, "VerbandsMagazin" 2007, Nr. 11, <http://www.wohnungswirtschaft-aktuell.de>.

- Linczerski E., *Krajowy Plan Działań w okresie 2011-2020. Rozwój biogazowni rolniczych w Polsce na tle osiągnięć innych krajów UE*, materiał konferencyjny, Konferencja "Biogaz i biomasa", Master-Institute, Warszawa 10-11.05.2011, online.
- Masalski J., *Funkcjonowanie przedsiębiorstw społecznych w Niemczech*, Berlin 2012.
- *Niemcy: stowarzyszeniowe i spółdzielcze typy przedsiębiorstw*, przeł J. Jedliński, online.
- Niemkiewicz M., *Europejskie doświadczenia przedsiębiorczości społecznej – czynniki sukcesu i źródła problemów. Rekomendacje dla polskiego sektora ekonomii społecznej*, online.
- Nowacki T., *Wprowadzenie do prawa jądrowego*, prezentacja na konferencji „Obrót powszechny i gospodarczy – problemy prawne i rynkowe”, Wyższa Szkoła Ekonomii, Prawa i Nauk Medycznych w Kielcach, 3 października 2013 roku.
- Nowakowski A., *Kontrola i nadzór spółdzielni przez jej członków oraz organy samorządowe*, Poznań 2012.
- Stepnowska-Michaluk M., *Likwidacja spółdzielni*, Sopot 2009.
- Suchoń A., *Spółdzielczość rolnicza w Niemczech*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2012, nr 1.
- Suchoń A., *Spółdzielnie rolnicze w Europie Zachodniej*, online.
- Tylec G., *Statut spółdzielni i jego kontrola w postępowaniu o wpis do Krajowego Rejestru Sądowego*, Warszawa 2012.
- Zakrzewski P., *Cel spółdzielni*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2005, zesz. 1.

Akty prawne obce

- Gesetz betreffend die Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften (Reichsgesetzblatt 1889 Nr. 11, S. 55).
- Ustawa z dnia 18 sierpnia 1896 r. Bürgerliches Gesetzbuch, (BGB1. Nr. 1 s. 195), Niemiecki kodeks cywilny.
- Bekanntmachung der Neufassung des Genossenschaftsgesetzes Vom 16. Oktober 2006 (BGBl. 2006 I Nr. 47, S. 2230).
- Gesetz zur Modernisierung des Bilanzrechts (Bilanzrechtsmodernisierungsgesetz – BilMoG) Vom 25. Mai 2009 (BGBl. 2009 I Nr. 27, S. 1102).
- Gesetz zur Verkürzung des Restschuldbefreiungsverfahrens und zur Stärkung der Gläubigerrechte Vom 15. Juli 2013 (BGBl. 2013 I Nr. 38, S. 2379).

Akty prawne polskie

- Ustawa z dnia 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze (Dz.U. z 2003 r. Nr 188, poz. 1848 z późn. zm.)
- Ustawa z dnia 7 grudnia 2000 r. o funkcjonowaniu banków spółdzielczych, ich zrzeszaniu się i bankach zrzeszających (Dz.U. z 2000 r. Nr 119, poz. 1252 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych (Dz.U. z 2006 r. Nr 94, poz. 651 z późn. zm.).

- Ustawa z dnia 22 lipca 2006 r. o spółdzielni europejskiej (Dz.U. z 2006 r. Nr 149, poz. 1077 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 5 listopada 2009 r. o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych (Dz.U. z 2012 r. poz. 855 z późn. zm.).

Orzecznictwo

- Wyrok TK z dnia 12 lutego 1991 r., K 6/90, OTK 1991, nr 1, poz. 1.
- Wyrok TK z dnia 20 kwietnia 2005 r., K 42/02, Dz.U. z 2005 r. Nr 72, poz. 643.
- Wyrok TK z dnia 15 lipca 2009 r., K. 64/07, Dz.U. 2007, nr 117, poz. 988.

Internet

- http://www.adgonline.de/adg_online/
- <http://www.arr.gov.pl/>
- <http://www.atom.edu.pl/index.php/ej-w-polsce.html>
- <http://www.bgbl.de/>
- <http://budg.de/>
- <http://www.chronmyklimat.pl/biogazownia/aktualnosci-biogazownia/15091>
- <http://dejure.org/>
- <http://www.dgrv.de/>
- <http://genossenschaftsgeschichte.info/genossenschaftsverbaende-in-deutschland-765>
- <http://www.gesetze-im-internet.de/>
- <http://gramwzielone.pl/>
- <http://www.jagdgenossenschaft-fridolfing.de/index.html>
- http://www.justiz.sachsen.de/agl/download/regmerkblatt_genossenschaften.pdf
- <http://www.polityka.pl/opolityce>
- <http://www.pzlow.pl/>
- <http://www.rynekinfrastruktury.pl/arttykul/63/1/fiasko-rzadowego-programu-biogazowni.html>
- <http://www.sejm.gov.pl>
- <http://de.statista.com/statistik/faktenbuch/213/a/branche-industrie-markt/lebensmittelindustrie/landwirtschaftsgenossenschaft/>
- <http://thebeervault.blogspot.com/2012/04/zoigl-w-butelce-czyli-cos-czego-nie.html>
- <http://web.gdw.de/der-gdw/verbandsstruktur/485-15-regionalverbaende>
- <http://www.welt.de/wirtschaft/energie/article113518132/Guenstiger-Einkauf-macht-Strom-fuer-Buerger-teurer.html>
- <http://zielonewiadomosci.pl/tematy/miasto-2/boom-energetyki-obywatelskiej-w-niemczech/>

Dr Karol Dąbrowski: doktor nauk prawnych, koordynator Public Administration & Local Government Research Network. E-mail: karol.dabrowski@forn.org.pl

Dr Tomasz Dąbrowski: doktor nauk prawnych, koordynator Public Administration & Local Government Research Network. E-mail: paluch266@wp.pl

